

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2025-02/201-212>

УДК (UDC) 008 : 379.85 (477.51)

DEVELOPMENT OF LOCAL HISTORY TOURISM IN CHERNIHIV REGION AFTER 1991: HISTORICAL BACKGROUND, TRANSFORMATIONS AND CHALLENGES

Oleksandr Lozytskyi*

Abstract

The purpose of this study is to comprehensively analyze the formation, development and transformation of local history tourism in the Chernihiv region after 1991, and to identify the historical, sociocultural and political factors that have influenced tourism activities in the region amid Ukraine's independence, digitalization processes, and external aggression.

Methodology. The research employs an interdisciplinary approach, combining historical-genetic, comparative-analytical, and problem-chronological methods. The analysis is based on primary sources such as official statistics, regional tourism development programs, museum and archival materials, as well as academic and local history publications. In order to highlight modern challenges, elements of content analysis of digital tourism platforms and public reports from regional cultural authorities are used.

Scientific novelty. The scientific novelty of the article lies in the comprehensive coverage of the stages of development of local history tourism in Chernihiv Oblast in the post-Soviet period – from the early initiatives of local heritage communities to its institutionalization through national reserves and tourism routes. For the first time in scholarly literature, the impact of external factors such as the COVID-19 pandemic and the full-scale Russian invasion has been analyzed in relation to tourism infrastructure, including the destruction of heritage sites, the decline of visitor flows, and the increased importance of digital preservation and representation of historical memory.

Conclusions. Chernihiv region is one of Ukraine's richest territories in terms of historical and cultural heritage, maintaining tourism appeal even in times of crisis. The main stages of development include: the emergence of cultural and educational initiatives in the 19th century, mass school and trade union tourism in the Soviet era, post-Soviet commercialization, and the current digital transformation. Despite significant losses caused by war, the region retains a network of museums, reserves, and natural heritage sites, which may serve as a foundation for renewed routes, including memorial tourism. In the near future, key success factors will include the implementation of innovative digital navigation tools, the engagement of domestic tourists, and the development of partnerships between local communities and cultural institutions.

Keywords: local history tourism, Chernihiv region, post-Soviet period, historical heritage, transformations, challenges

---

* PhD student at the Department of Ukrainian History, Archaeology and Local History of the National University 'Chernihiv Collegium' named after T.H. Shevchenko, Chernihiv, Ukraine. E-mail: alex.l@cheitgroup.com.
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9511-7990>

**РОЗВИТОК КРАЄЗНАВЧОГО ТУРИЗМУ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ ПІСЛЯ 1991 РОКУ:
ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ, ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ВИКЛИКИ****Олександр Лозицький*****Анотація**

Мета дослідження полягає в аналізі процесів формування, розвитку та трансформації краєзнавчого туризму на Чернігівщині після 1991 року, а також виявленні історичних, соціокультурних та політичних чинників, які впливали на туристичну діяльність у регіоні в умовах державної незалежності, цифровізації суспільства та зовнішньої агресії.

Методологія. У процесі дослідження застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує історико-генетичний, порівняльно-аналітичний та проблемно-хронологічний методи. В основі дослідження – джерельний аналіз офіційної статистики, регіональних туристичних програм, музейних та архівних матеріалів, а також публікацій у наукових і краєзнавчих виданнях. Для висвітлення сучасних викликів використано елементи контент-аналізу цифрових туристичних платформ і публічних звітів регіональних управлінь культури.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному висвітленні етапів становлення краєзнавчого туризму Чернігівської області в пострадянський період – від первинної ініціативи локальних краєзнавчих осередків до інституціоналізації у вигляді національних заповідників та туристичних маршрутів. Уперше в науковій літературі проаналізовано вплив таких зовнішніх факторів, як пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення РФ на туристичну сферу регіону, зокрема у вимірах руйнації пам'яток, падіння турпотoku та актуалізації цифрових форм збереження й репрезентації спадщини.

Висновки. Високий рівень концентрації історико-культурного потенціалу визначає Чернігівщину як один із провідних регіонів України в даному аспекті, що обумовило збереження її туристичної атрактивності навіть у періоди кризових явищ. Основними етапами розвитку краєзнавчого туризму стали: формування в XIX ст. культурно-просвітницьких ініціатив, радянський період масових шкільних та профспілкових подорожей, пострадянська комерціалізація та сучасна цифрова трансформація. Попри значні втрати, спричинені війною, в області зберігається мережа заповідників, музеїв і природоохоронних територій, які можуть слугувати основою для оновлених маршрутів, зокрема меморіального туризму. На перспективу визначальними чинниками стане впровадження інноваційних інструментів цифрової навігації, залучення внутрішніх туристів і розвиток партнерств між місцевими громадами та культурними інституціями.

Ключові слова: краєзнавчий туризм, Чернігівщина, пострадянський період, історична спадщина, трансформації, виклики

Цитування: Лозицький, О. (2025). Розвиток краєзнавчого туризму на Чернігівщині після 1991 року: історичні передумови, трансформації та виклики. *Консенсус*, 2, 201-212.
<https://doi.org/10.3110/consensus/2025-02/201-212>

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/179>

* Аспірант кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, Чернігів, Україна. E-mail: alex.l@cheitgroup.com.
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9511-7990>

Постановка проблеми. Чернігівщина – один із найдавніших історико-культурних регіонів України, який ще за часів Київської Русі виступав важливим центром духовного та політичного життя. Туристичний потенціал області формувався протягом століть завдяки унікальному поєднанню природних ресурсів, архітектурних пам'яток і культурної спадщини. Після проголошення незалежності України у 1991 році, розвиток краєзнавчого туризму на Чернігівщині відбувався під впливом глибоких трансформацій політичного, соціального й економічного характеру. Водночас, цей процес супроводжувався як позитивними змінами – зростанням уваги до регіональної ідентичності, створенням національних заповідників («Гетьманська столиця», «Качанівка», «Чернігів стародавній»), розширенням музейної мережі, – так і викликами: руйнуванням інфраструктури, відсутністю сталого фінансування, низьким рівнем цифровізації та загрозами, спричиненими збройною агресією Російської Федерації.

Незважаючи на наявність понад 9 тисяч пам'яток культурної спадщини, з яких близько 200 мають світове значення, регіон досі не вичерпав свого туристичного потенціалу¹. Зокрема, зростаючий попит на локальні культурно-історичні маршрути, екологічні подорожі та меморіальні ініціативи створює сприятливі умови для переосмислення ролі краєзнавчого туризму в регіоні. У цьому контексті особливої ваги набуває аналіз історичних передумов, які формували туристичний образ Чернігівщини впродовж століть, а також виявлення сучасних тенденцій і перешкод, що впливають на ефективність реалізації туристичного потенціалу в умовах постіндустріального та поствоєнного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історії та сучасного стану краєзнавчого туризму на Чернігівщині поступово набуває належного місця в українському науковому дискурсі, однак залишається недостатньо розробленим у контексті пострадянських трансформацій і викликів XXI століття. Класичні праці В. Тарновського та О. Марковича заклали основи вивчення культурної спадщини регіону, які стали фундаментом подальших туристичних концепцій. У радянський період дослідження мали переважно описовий характер і зосереджувалися на природно-рекреаційних ресурсах регіону².

Проблематика організованого туризму в регіоні знайшла відображення у публікаціях радянського періоду, що переважно мали описовий, статистичний або пропагандистський характер. Водночас у цей період були створені ключові туристичні маршрути – зокрема, «Чернігів стародавній» та «Батурин – Качанівка – Тростянець», які залишаються актуальними і дотепер. У незалежній Україні тематика краєзнавчого туризму на Чернігівщині стала предметом досліджень

---

¹ Гриценко Д. Розвиток туризму в Чернігівській області у 2022–2024 рр. Львівський національний університет імені Івана Франка. 2025. URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/01/Hrytsenko-Diana_diploma_242_master_T_2024.pdf

² Птахів С. Чернігівщина: край туристичних скарбів. *Український туризм*. 2017. № 3. С. 32–35.

окремих істориків, музейників та краєзнавців. Зокрема, у працях С. Панкової³ розкрито роль природно-заповідного фонду регіону в розвитку зеленого туризму, а також охарактеризовано основні туристичні маршрути, що охоплюють архітектурні, археологічні та ландшафтні об'єкти.

У незалежній Україні увагу до туристичних можливостей Чернігівщини виявили окремі фахівці. У працях Є. Панкової висвітлено значення природно-заповідного фонду в розвитку зеленого туризму. Н. Алешугіна аналізує проблеми становлення сільського туризму в регіоні. Узагальнені матеріали представлено у виданнях «Музеї та заповідники Чернігівщини» (2019, 2021), «Туристичними шляхами Чернігівщини» (2017), які слугують практичним підґрунтям для туристичної інфраструктури. Сучасні аспекти розвитку туризму, зокрема цифровізацію, розглянуто в роботах Ю. Головчука, О. Худоби та Р. Боднара (2023). Вони звертають увагу на потенціал віртуальних екскурсій, електронних гідів і цифрових карт, особливо актуальних в умовах війни. Вагоме місце в новітніх публікаціях посідає аналіз впливу повномасштабного вторгнення РФ на туристичну сферу регіону, зокрема у статтях Д. Гриценко (2025) та у звітах профільних установ (2022–2024).

У згаданій вище роботі авторів Ю. Головчука, О. Худоби та Р. Боднара⁴ проаналізовані сучасні виклики цифрової трансформації туризму в Україні загалом і в регіонах зокрема. У цьому контексті Чернігівщина розглядається як приклад регіону, де цифрові сервіси (електронні гіді, віртуальні тури) можуть стати інструментом подолання кризових наслідків війни та стимулом для подальшого розвитку туризму. Істотний вплив на оновлення туристичного нарративу Чернігівщини мала реалізація проекту «Туристичні магніти України» (2020), в якому було визначено основні точки зростання туристичного потенціалу регіону: Батурин, Качанівку, Чернігів, Новгород–Сіверський та парк «Беремицьке»⁵. Водночас у сучасній історіографії наявні прогалини, пов'язані з аналізом еволюції краєзнавчого туризму Чернігівщини у зв'язку з пострадянськими трансформаціями, зокрема змінами в туристичній політиці, соціальними уявленнями про культурну спадщину, а також впливом воєнних дій після 2022 року. Потребує подальшого опрацювання і питання меморіального туризму, пов'язаного з подіями російсько-української війни, зокрема створенням «маршрутів пам'яті», які сьогодні стають новими формами краєзнавчої діяльності.

Метою статті є з'ясування історичних передумов, основних етапів становлення та трансформації краєзнавчого туризму на Чернігівщині після 1991 року, а також виявлення ключових чинників, які вплинули на його розвиток у період

³ Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2003. 352 с.

⁴ Головчук Ю.О., Худоба О.М., Боднар Р.О. Діджиталізація у сучасній індустрії туризму та гостинності: проблеми і перспективні напрями. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 8. С. 12–23.

⁵ Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ). Туристичні магніти України – 2024. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/turistichni-magniti-ukravini-2024>.

незалежності України, з урахуванням культурно-історичної спадщини регіону, сучасних соціально-економічних змін, цифровізації туристичної сфери та викликів, спричинених збройною агресією Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу. Туризм на Чернігівщині почав розвиватися ще у період Київської Русі. Саме в цей час місто Чернігів перетворюється на потужний політичний, економічний і релігійний центр, другий за значенням після Києва. Уже в 11-13 ст. територія сучасної області привертала увагу мандрівників, паломників і купців завдяки численним культовим спорудам, монастирям, князівським резиденціям і майстерням. До найдавніших архітектурних пам'яток цього періоду належать Спасо-Преображенський собор (1030-і роки), Борисоглібський собор (12 ст.), Антонієві печери, Єлецький монастир. Уже тоді формувалися передумови для релігійного і пізнавального туризму в регіоні. У наступні століття суттєвий вплив на формування туристичного потенціалу Чернігівщини справив статус регіону як частини Гетьманщини. Батурин, столиця гетьманської України в 17-18 ст., відіграв ключову роль у формуванні історичної пам'яті та політичної культури українського суспільства. Тут збереглися палац Кирила Розумовського, Воскресенська церква, цитадель Батурина, будинок генерального судді В. Кочубея (здебільшого ці пам'ятки реконструювали у 2000-х рр., зокрема за президенства В. Ющенка). Ці об'єкти стали основою для подальшого розвитку історико-культурного та меморіального туризму⁶.

У 18-19 ст., у добу національного відродження та зростання наукового інтересу до минулого, краєзнавчий рух на Чернігівщині активізувався⁷. У цей час з'являються перші організовані форми туристичних подорожей, особливо серед освіченої інтелігенції. Створення Чернігівського обласного історичного музею імені В.В. Тарновського у 1896 р. стало знаковою подією, яка зміцнила музейну інфраструктуру регіону й забезпечила основу для культурно-пізнавальних маршрутів⁸.

У 19 ст. особливу роль у формуванні культурної спадщини відіграли окремі діячі:

- Василь Тарновський (молодший) – меценат, який зібрав унікальну колекцію козацьких реліквій, що згодом стала основою першого музею українських старожитностей;

- Опанас Маркович – етнограф, який досліджував побут Лівобережної України;

- Ілля Шраг – громадський діяч, що сприяв розвитку освіти й культури в регіоні⁹.

У 20 ст., особливо в радянський період (1950-1980-ті роки), туризм на Чернігівщині набув масового характеру. Було організовано регулярні шкільні та профспілкові екскурсії, відкрито туристичні бази, пансіонати, будинки відпочинку на берегах Десни й Дніпра. Популярними стали автобусні маршрути «Чернігів

⁶ Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2003. 352 с.

⁷ Туристичний портал Чернігівської області.

⁸ Музеї та заповідники Чернігівщини. Чернігів: Департамент культури і туризму, 2021. 55 с.

⁹ Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2003. 352 с.

стародавній», «Гетьманська столиця», «Качанівка – Тростянець – Сокиринці»¹⁰. Зростання туристичного руху супроводжувалося дослідженням археологічних пам'яток (зокрема, Мезинської палеолітичної стоянки), відновленням садибної архітектури та активізацією краєзнавчих товариств.

Природні передумови також відіграли значну роль у розвитку туризму. Чернігівщина розташована в межах українського Полісся й має мозаїчний природний ландшафт, що включає ліси, болота, річкові заплави. Площа області – 32,9 тис. км², із відносно низькою щільністю населення, що сприяє збереженню первозданної природи¹¹. На території регіону протікає 196 річок, серед яких – Дніпро, Десна, Сейм, Снов. Завдяки цьому сформувались умови для розвитку водного, екологічного та зеленого туризму¹². Станом на 2024 рік до системи природоохоронних об'єктів області входять:

- 528 об'єктів природно-заповідного фонду;
- Мезинський національний природний парк – місце унікальних археологічних знахідок;
- Міжрічинський регіональний ландшафтний парк – найбільший в Україні;
- Тростянецький дендропарк – пам'ятка садово-паркового мистецтва;
- парк природи «Беремицьке» – майданчик для розвитку дикого туризму та фотосафарі¹³.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 р. Чернігівщина зберегла свій потенціал туристичного центру. У той же час, перехід до ринкових умов, розпад централізованих туристичних систем, економічна криза 1990-х років та відсутність державної політики в галузі туризму на початковому етапі значно уповільнили розвиток галузі.

У 21 ст. передумови розвитку туризму в області дещо розширились:

- відновлення історичної пам'яті (створення музеїв, реконструкція Батуринської фортеці);
- розвиток цифрових сервісів, електронних гідів, віртуальних екскурсій;
- зростання популярності внутрішнього туризму після пандемії COVID-19;
- актуалізація меморіального туризму після початку повномасштабної агресії РФ у 2022 році.

На кінець 2021 р. в області зареєстровано понад 9 000 пам'яток культурної спадщини, з яких 1 779 мають загальнонаціональне значення. До Списку історичних населених пунктів України включено 14 міст Чернігівщини, серед яких – Чернігів, Батурин, Ніжин, Новгород-Сіверський, Прилуки, Остер, Любеч, Седнів¹⁴.

¹⁰ Алешугіна Н.О. Стан та проблеми розвитку сільського туризму в Чернігівській області. *Вісник ДТБ*. 2013. № 17. С. 264–268.

¹¹ Птахів С. Чернігівщина: край туристичних скарбів. *Український туризм*. 2017. № 3. С. 32–35.

¹² Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2003. 352 с.

¹³ Туристичний портал Чернігівської області.

¹⁴ Туристичний портал Чернігівської області.

В цілому, трансформаційні процеси у сфері туризму Чернігівської області після 1991 р. відображають загальноукраїнські тенденції пострадянської перебудови, адаптації до ринкових умов, формування інституційних структур у сфері культури та гостинності, а також глибоких соціально-політичних змін, зокрема спричинених пандемією COVID-19 та повномасштабною війною Росії проти України (табл. 1).

Таблиця 1
Етапи трансформації туризму на Чернігівщині (1991–2024 рр.)¹⁵

Період	Характер трансформації	Особливості
1991–2000	Інституційна перебудова, спад радянської туристичної системи, поява нових ініціатив	Декомунізація, зникнення держтуристу, створення перших нац. заповідників (Чернігів, Батурич), руйнування інфраструктури
2000–2010	Відновлення культурно-пізнавального туризму, активізація музейної сфери	Реставрація об'єктів спадщини, відкриття нових маршрутів, шкільні екскурсії, розвиток музейної мережі (понад 30 музеїв)
2010–2019	Комерціалізація та тематизація туризму (поява нових видів туристичних послуг), пошук нових форматів	Розвиток зеленого, гастро- й подієвого туризму, фестивалі, маршрути: «Гетьманська столиця», «Літературна Чернігівщина», локальні туристичні сайти
2020–2022	Цифрова трансформація туристичної галузі у відповідь на пандемію COVID-19	Віртуальні екскурсії, електронні гіді, онлайн-карти, участь регіону у проекті «Туристичні магніти України», розвиток локальних ініціатив
3 року – дотепер	Вплив війни, руйнування, меморіалізація туризму, нові формати безпечних подорожей	Меморіальні маршрути (Крути, оборона Чернігова), спад туристичного потоку, цифровізація для збереження пам'яті, часткове відновлення у 2023–2024 рр.

Як видно із табл. 1, першим етапом трансформації стала поступова декомунізація і переосмислення туристичного наративу, який у радянські часи ґрунтувався на уніфікованих маршрутах, колективних поїздках профспілок і школярів. У 1990-х роках туристична галузь зазнала структурної кризи: зруйнувалися

¹⁵ Розроблено автором.

державні туристичні підприємства, скоротилися обсяги організованого туризму, втрачено фінансову підтримку з боку профспілок. Туризм став стихійно комерціалізованим і фрагментованим, в основному зосередженим на самодіяльності окремих людей біля водойм та «дачному» оздоровленні. Саме в цей період почали формуватися нові підходи до репрезентації історико-культурної спадщини, зокрема створення національних і регіональних заповідників: «Чернігів стародавній», «Гетьманська столиця» (Батурин), «Качанівка». Почалася інституціоналізація нових форм туризму – історико-патріотичного, екологічного, освітнього.

На початку 2000-х років відбулося поживлення внутрішнього туризму, зокрема шкільного, сімейного й екскурсійного. Було модернізовано матеріально-технічну базу кількох ключових об'єктів (відновлення Батуринської фортеці, реставрація церков і соборів у Чернігові та Ніжині, розвиток експозицій у музеях М.М. Коцюбинського, О.П. Довженка, В.В. Тарновського).

Суттєву роль у підсиленні пізнавального туризму відіграла діяльність музейних установ. До 2010 р. в області функціонувало понад 30 музеїв різних профілів, які проводили екскурсії, культурно-освітні акції, науково-популярні заходи. Налагоджувалися зв'язки з освітніми установами, громадськими об'єднаннями, туристичними клубами. Чернігівщина поступово перетворювалася на центр тематичного туризму, пов'язаного з іменами видатних діячів (М.В. Гоголя, Т.Г. Шевченка, П.О. Куліша, О.П. Довженка, П.Г. Тичини, О.Г. Розумовського).

У період із 2010–2019 років туризм на Чернігівщині зазнав економічної адаптації: зросла частка приватного сектору, зокрема зеленого туризму. Активно розвивалися садиби сільського туризму, етнофестивалі, гастрономічні свята, реконструкторські заходи¹⁶. В області почали діяти стійкі маршрути: «Чернігівщина князя», «Козацька Чернігівщина», «Чернігівщина літературна», «Шляхами Шевченка»¹⁷. У 2017–2019 рр. створено єдиний туристичний портал області¹⁸.

З'явилися нові форми подієвого туризму – «Ніч музеїв», екологічні фестивалі в Мезинському національному парку, літні історичні школи. Туристичні локації залучали волонтерів, молодіжні організації, ініціативи громад. Туристична галузь залишалась низькорентабельною через слабку інфраструктуру, відсутність системної реклами, недостатнє транспортне сполучення з віддаленими громадами, а також низький рівень цифрової інтеграції.

Пандемія COVID-19 суттєво змінила характер туристичних практик: відбулося різке зменшення масових поїздок, популярності набули індивідуальні, сімейні та віртуальні форми туризму. Зросла потреба в онлайн-гідах, мобільних додатках, цифрових картах і інтерактивних сервісах. Водночас розвивалися ініціативи зі створення віртуальних екскурсій по Чернігову, Батурину, Качанівці, що дало змогу зберегти зацікавленість до культурної спадщини навіть у період карантину.

¹⁶ Русанов Ю. Дворянські садиби Чернігівщини як об'єкт краєзнавчо-туристичної роботи. 2013.

¹⁷ Туристичний портал Чернігівської області.

¹⁸ Туристичний портал Чернігівської області.

Початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в лютому 2022 р. спричинив радикальну зміну туристичної картини області. Було зруйновано або пошкоджено низку об'єктів (наприклад, Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана), скоротилася кількість туристів, а сам регіон тривалий час був зоною бойових дій, але з 2023 р. спостерігається тренд на відновлення туристичного руху, зокрема в межах меморіального туризму, орієнтованого на осмислення подій війни, зокрема оборони Чернігова. Розроблено тематичні «маршрути пам'яті», які стали новим інструментом культурної дипломатії. У 2024 р. надходження від туристичного збору в області зросли на 9% порівняно з 2023 р.¹⁹

Підвищився інтерес до цифрових форм відвідування, зокрема інтерактивних карт, віртуальних музеїв, QR-гідів, що поєднують функцію навігації, безпеки й історичної пам'яті.

Таким чином, трансформації туризму на Чернігівщині характеризуються: багатовекторністю (від масового радянського до цифрового і меморіального); послідовним переходом від пасивного до інтерактивного туризму; зростанням ролі культурної спадщини як основного активу розвитку; поступовим впровадженням цифрових і безпечних форматів; адаптацією до викликів війни та нових форматів культурного відвідування.

Після 2022 р. розвиток краєзнавчого туризму на Чернігівщині відбувається в умовах глибокої деструкції безпекової, економічної та інфраструктурної систем. Головною проблемою стало безпосереднє руйнування туристично значущих об'єктів внаслідок бойових дій. Як зазначалось вище, у березні-квітні 2022 р. постраждали пам'ятки Чернігова (Єлецький монастир, Катерининська церква тощо), артобстрілів зазнали садиби у Седневі, а також заповідні території поблизу Остра²⁰. У комплексі споруд Троїцько-Іллінського монастиря внаслідок бойових дій були вибиті вікна в Іллінській церкві та пошкоджено уламками тинькування в Троїцькому соборі та одному із келійних корпусів монастиря. Окрім пам'яток заповідника обстрілами російських військ знищено будівлю музею українських старожитностей В.В. Тарновського (пам'ятка кінця 19 ст.), альтанку на території Болдиних Гір (початок 20 ст.), пошкоджено споруду Дворянського та селянського земельного банку (кінець 19 ст.) будівлю державного банку (початок 20 ст.)²¹. Туристична інфраструктура – зокрема садиби зеленого туризму, кемпінги, приватні готелі – або згоріла, або припинила роботу²².

З огляду на прикордонне розташування області (межує з Білоруссю та РФ), Чернігівщина досі перебуває у зоні підвищеної небезпеки. Через це скасовано

¹⁹ Туристична галузь Чернігівщини за рік повномасштабного вторгнення. *Чернігівщина туристична*. 2023. URL: https://chernihivregion.travel/blog/skotssvtsstvs?utm_source

²⁰ Архітектурні пам'ятки Чернігова за часів військових конфліктів: екскурсія у минуле.

²¹ Архітектурні пам'ятки Чернігова за часів військових конфліктів: екскурсія у минуле.

²² Гриценко Д. Розвиток туризму в Чернігівській області у 2022–2024 рр. Львівський національний університет імені Івана Франка. 2025.

більшість організованих туристичних маршрутів, закрито низку музейних локацій, обмежено доступ до природних об'єктів (зокрема частини Мезинського нацпарку). Відвідуваність регіону туристами у 2023 р. впала більш ніж на 70% порівняно з довоєнним періодом. Внаслідок скорочення місцевих бюджетів майже повністю згорнуто програми фінансування розвитку туризму, а реставраційні проекти (наприклад, у Качанівці, Батурині, Тростянці) призупинені. Державна субвенція на культуру в Чернігівській області у 2023 р. скоротилася майже втричі²³. Кадрова ситуація також критична: у 2022–2024 рр. з музеїв та туристичних офісів звільнилося понад 30% працівників, особливо в прикордонних громадах²⁴.

Перспективи розвитку туризму на Чернігівщині в нових умовах пов'язані з адаптивними та недорогими у матеріальному аспекті рішеннями. Передусім, мова йде про цифровізацію. У 2023 р. створено перші інтерактивні мапи для віртуальних мандрівок по Чернігову, Ніжину, Седневу. Запроваджено QR-навігацію в «Чернігові стародавньому» (понад 30 об'єктів), а також мобільні аудіогіди у межах проекту «Туристичні магніти України». Пілотні версії віртуальних музеїв розробляються на базі музеїв у Батурині та Тростянці. Другим напрямом є розвиток меморіального туризму, який не потребує масштабної інфраструктури, але має високу символічну та просвітницьку цінність. У 2023 р. розроблено туристичний маршрут «Оборонна Чернігівщина», який включає об'єкти сучасної героїки: зруйновані школи, мости, блокпости, братські могили та меморіали захисникам. Активізовано екскурсійні програми для молоді, волонтерів, внутрішньо переміщених осіб – зокрема на місця боїв у Сновську, Корюківці, Бахмачі, Крутах²⁵.

Третій напрям – підтримка локального туризму на рівні громад. У 2023–2024 рр. понад 15 громад ініціювали відновлення локальних подій, ярмарків, культурних маршрутів. Наприклад, у Коропській, Олишівській, Парафіївській громадах зростає попит на короткі маршрути вихідного дня (1–2 дні) з елементами етнотуризму, гастротуризму та водних прогулянок. У Сосниці знову відкрито еко-табір «Сеймська долина», а в Березнянській ОТГ організовано цикл екскурсій на байдарках по річці Десна. Зазначені формати потребують мінімальних вкладень, але дозволяють утримати інтерес до регіону.

Перспективним інструментом залишається грантова підтримка, зокрема від Українського культурного фонду, програм ЄС (Interreg, Creative Europe) і проектів USAID. У 2023–2024 рр. громади Чернігівщини подали понад 60 заявок на гранти у сфері культури й туризму, зокрема на цифрову інвентаризацію спадщини, створення відкритих баз даних та візуалізацію маршрутів²⁶.

---

²³ Туристична галузь Чернігівщини за рік повномасштабного вторгнення. *Чернігівщина туристична*. 2023.

²⁴ Туристичний портал Чернігівської області.

²⁵ Туристичний портал Чернігівської області.

²⁶ Туристичний портал Чернігівської області.

Висновки. Краєзнавчий туризм на Чернігівщині після 1991 року зазнав значних трансформацій – від дезінтеграції радянської інфраструктури до поступового формування інституційно оформленої, локально орієнтованої моделі. Його становлення базувалося на наявній історико-культурній спадщині: понад 9 000 пам'яток, з яких понад 1 700 мають статус національного значення, а також ключові заповідники – «Чернігів стародавній», «Гетьманська столиця», «Качанівка». У 2000–2010-х роках були відновлені музейні комплекси, розроблено тематичні маршрути, активізовано подієвий і зелений туризм. Після 2014 р. зросла роль меморіального та історико-патріотичного туризму, а з 2020 р. – цифрових форматів представлення спадщини.

Після 2022 р. туризм в досліджуваному регіоні опинився в критичному стані через бойові дії, руйнування об'єктів, падіння відвідуваності та обмеження безпеки. Фінансування галузі зменшено, реставраційні проекти зупинено, музейні заклади зазнали кадрових втрат. Разом із тим у регіоні зберігаються точки своєрідної стійкості: цифровізація (QR-навігація, онлайн-карти, віртуальні тури), нові формати меморіального туризму («Оборонна Чернігівщина», маршрути на Крути, Сновськ, Корюківку), підтримка громад (відновлення локальних подій, маршрутів вихідного дня), активність у грантових конкурсах та поступова інтеграція в національні туристичні програми. Відповідно, Чернігівщина за умов мінімального ресурсного забезпечення має потенціал для адаптивного розвитку туризму на основі локальних ініціатив, цифрових інструментів і новітніх меморіальних практик. Подальше зростання можливе за умови розширення горизонтальних партнерств, підтримки з боку культурних фондів і стабілізації безпекової ситуації в регіоні.

REFERENCES

- Aleshuhina, N.O. (2013). Stan ta problemy rozvytku silskoho turyzmu v Chernihivskii oblasti [Condition and problems of rural tourism development in Chernihiv region]. *Visnyk DITB*, 17, 264–268 [in Ukrainian].
- Voroh. (2024). Voroh poshkodyv 7 chernihivskykh muzeiv – pro vtraty ta zdobutky muzeinoi i turyzchnoi haluzi Chernihivshchyny. *Chas Chernihivskiyi*. Retrieved from <https://cntime.cn.ua/vorog-poshkodyv-7-chernihivskih-muzeviv-pro-vtrati-article/> [in Ukrainian].
- Hrytsenko, D. (2025). Rozvytok turyzmu v Chernihivskii oblasti u 2022–2024 rr. [Tourism development in Chernihiv region in 2022–2024]. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Retrieved from https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/01/Hrytsenko-Diana_diploma_242_master_T_2024.pdf [in Ukrainian].
- Holovchuk, Yu.O., Khudoba, O.M., & Bodnar, R.O. (2023). Didzhytalizatsiia u suchasniy industrii turyzmu ta hostynnosti: problemy i perspektyvni napriamy [Digitalization in modern tourism and hospitality industry: problems and prospects]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya: Ekonomika ta upravlinnia*, 8, 12–23 [in Ukrainian].
- Derzhavne ahentstvo rozvytku turyzmu Ukrainy (DART). (2024). *Turystychni mahnyty Ukrainy – 2024* [Tourism magnets of Ukraine – 2024]. Retrieved from <https://www.tourism.gov.ua/blog/turistichni-magniti-ukrayini-2024> [in Ukrainian].

- Departament. (2021). Departament kultury i turyzmu Chernihivskoi ODA. (2021). *Muzei ta zapovidnyky Chernihivshchyny* [Museums and Reserves of Chernihiv Region]. Chernihiv: Departament kultury i turyzmu [in Ukrainian].
- Departament. (2019). Departament kultury i turyzmu Chernihivskoi ODA. *Muzei ta zapovidnyky Chernihivshchyny: Turystychnyi kataloh* [Museums and Reserves of Chernihiv Region: Tourist Catalog]. Chernihiv: Chernihivskiyi oblasnyi turystychno-informatsiyni tsentr [in Ukrainian].
- Marshruty. (2022). Marshruty pam'iaty, dilovyi turyzm ta inozemtsi: yak mynuv 2022 rik dlia chernihivskoho turyzmu. Retrieved from <https://www.o462.ua/news/3537316/marsruti-pamati-dilovij-turizm-ta-inozemci-ak-minuv-2022-rik-dla-chernigivskogo-turizmu> [in Ukrainian].
- Pankova, Ye.V. (2003). *Turystychni kraieznavstvo* [Tourism Local Lore]. Kyiv: Alterpres [in Ukrainian].
- Ptakhiv, S. (2017). Chernihivshchyna: krai turystychnykh skarbib [Chernihiv region: land of tourist treasures]. *Ukrainskyi turyzm*, 3, 32-35 [in Ukrainian].
- Rusanov, Yu. (2013). Dvorianski sadyby Chernihivshchyny yak ob'iekt kraieznavcho-turystychnoi roboty [Noble estates of Chernihiv region as an object of local history tourism]. *Kraieznavstvo*, 1, 131-139 [in Ukrainian].
- Turystychnyi portal Chernihivskoi oblasti. (n.d.). Retrieved from <https://chernihivregion.travel/> [in Ukrainian].
- Turystychna haluz Chernihivshchyny za rik povnomasshtabnoho vtorhnennia. (2023). *Chernihivshchyna turytychna*. Retrieved from https://chernihivregion.travel/blog/skotssvtsstvs?utm_source [in Ukrainian].
- Chernihiv starodavnii. (2023). Arkhitekturni pam'iatky Chernihova za chasiv viiskovykh konfliktiv: ekskursiia u mynule. Retrieved from <https://oldchernihiv.com/arhitekturni-pam-yatky-chernigova-za-chasiv-vijskovykh-konfliktiv-ekskursiya-u-mynule/> [in Ukrainian].